

Hagyomány és újítás

Tanulmány a Komárom-Esztergom Megyei Népművészeti Egyesület azonos című projektje kapcsán

1. A projekt, valamint a kétfestés Komárom-Esztergom megyei kapcsolatai a közelmúlt történetével¹

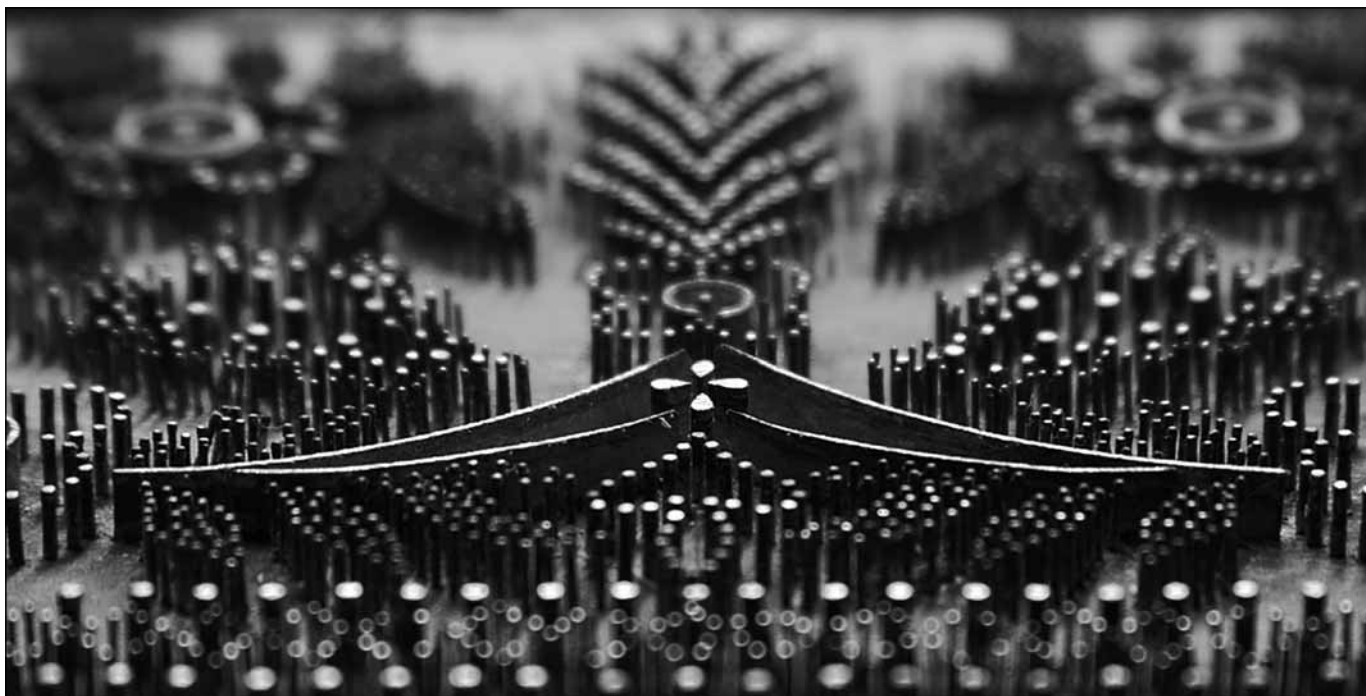
A kétfestőnek nevezett textilanyagok népszerűsége modern világunkban is vitathatatlan – láthatunk belőle blúzt és szoknyát kis- és nagylányokon, inget fiúkon, valamint lakástextilt ablakon, asztalon, ágyon. De a műfajhoz tartozik a babos kendő és kiterjedt rokonsága, nyakba kötve is, nem csak „ricséseken” és keverék kutyákon². Elsősorban inkább a népiesnek, még távlatosabban a természetesnek, nonformálisnak nevezhető stílusirány viseleti darabjai és lakástextiljei készülnek belőle. Alapjául vásznak szolgálnak, ezért mindenütt felbukkanhatnak, amihez pamut, len vagy műszállal kevert anyagú, egyszínű vagy nyomott-mintás vásznat lehet használni. A „farmer” anyagból készült dolgok, vala-

mint a kék egyen- és munkaruhák is a tárgykörhöz tartoznak, tehát egy igazi kulturális tömegjelenséggel állunk szemben. Sőt, ha mintás –mert kétfestőből a fehérrel cifrázott az igazi –, a mintázás technológiáján keresztül további, távolabbi kapcsolatokra is fény derülhet, ha nem is kék...

A textilgyártás tekinthető Európa és talán a világ egyik legrégebbi, piacra termelő ipari tevékenységének. Az öltözködés és megjelenés a bibliai fügefalevéltől³ a viseletek alkalomhoz illeszkedő szimbolizmusán keresztül a mai vállalati és intézményi dressz-kódig az egyéni és közösségi motivációk, az egyén és a csoportok repre-

- 1 A tanulmány három részes: 1. A projekt és a kétfestés Komárom-Esztergom megyei kapcsolatai a közelmúlt történetével; 2. A kétfestés kultúrtörténeti háttere; 3 A kék és kétfestő egyéb jelentései – máig
- 2 Riccséseknak a '80-as években a Beatrice zenekar rajongóit hívták, akik jellegzetesen piros babos kendőt hordtak a nyakukban. ld.: <http://www.beatrice.hu/index2.html>; <http://hu.wikipedia.org/wiki/Beatrice> A közelmúltban pedig alternatív stílusúnak nevezhető kutyatartók kutyáik nyakába kötötték, esetenként a nyakörvet komfortosabbá tevő nyomott mintás piros vagy kék kendőket. Mindkét jelenség „ideológiai” háttere további vizsgáldást kíván.
- 3 Az egyik első divattörténeti kérdés, hogy Ádám és Éva miért pont fügefalevelet használtak mezítelenségük eltakarására, amikor a jó és gonosz tudásnak fája nem füge lehetett. Állítólag skolasztikus vita zajlott e kérdés körül.

zentációjának, önkifejezésének egyik fókuszpontja. Az öltözködés jelentős gazdasági erők, emiatt komoly fejlesztési, tudományos és művészeti törekvések mozgatója (anyag-előállítás és –színezés, szabás–varrás, tervezés); illetve és ezért a viselet és a divat a kultúra egyik legösszetettebb, a legkülönbélebb hatásokra reagáló jelensége⁴.

A házi szövésű anyagok önálló előállításán túl, a kis- és nagyemberek kisebb-nagyobb közösségeinek reprezentációs igényeit kielégítendő jött létre az uralkodó rétegek megbízottjai által monopolizált távolsági kereskedelem egyik részről⁵ – például az Európát Ázsiával (nagyreszt szárazföldön) összekötő selyem(!) úton –, másik részről a helyi piacok és igények kielégítésére szakoso-

dó kisipari üzemek, manufaktúrák serege a gazdasági fejlődés, a munkamegosztás útján. Utóbbiak aztán feltörekedvén céhekbe szerveződve igyekeztek piaci egyeduralmukat biztosítani és felügyeleti jogukat, valamint vevőkörüket szélteben és mélységében kiterjeszteni uralkodói, városi, megyei rendeletek kérényezésével, kiváltságok kilobbizásával.

A kisműhelyek többségének végét jelentette az ipari és technikai „forradalom”⁶ nyomán a nagyipari tömegtermékek megjelenése, a szállítás olcsóbbá és tömegessé válása a kínálati oldalon, illetve az igények megváltozása, a polgárosodás, az urbanizálódás folyamata a keresleti oldalon, amelyhez később a szocialista országokban társult a kisipar elfojtá-

sára irányuló adminisztratív, központi törekvés is.

Nagyapám, aki Sopron környéki iparoscsalád sarja volt, a Monarchia végén és a 20. század elején textilfestés- és nyomástanult helyi és osztórák műhelyekben, majd a ’20-as évek végén családotól Székesfehérvárra költözött, mert az akkoriban felfutó Kolorit gyár festődéjében kapott munkát. Onnan is ment nyugdíjba. Már a ’70-es évek elején történt, hogy emelt hangon tiltotta meg nekem a játékot a padláson talált mintázó dúccokkal, amelyeket még régről őrzött. Ezek közül a csak fából faragottak kevésbé érdekeltek – semmit sem tudtam még a nyomtatásról sem, nemhogy a magasnyomás rejtelméről⁷ –, de a másik fajtán a

4 Simmel, Georg: A divat [1911] in uó: Válogatott társadalomelméleti tanulmányok. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1973. pp. 473-507. Továbbá Klaniczay Gábor – S. Nagy Katalin (szerk.) Divatszociológia I-II. TTK Budapest, 1982

5 Polányi Károly felhívja a figyelmet a távolsági kereskedelem és a helyi piacok eltérő eredetére és szereplőik, belső szabályaik rendkívüli különbözőségére. Például, míg a helyi piacok közigazgatási jelentőséggel bírnak, a távolsági kereskedelem a diplomáciával kapcsolódik össze. (Polányi Károly: Kereskedelem, piacok és pénz az ókori Görögországban. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.)

6 Ez a megszokott kifejezés azért érdemel idézőjelet, mert igen hosszú időszakot jelent ahhoz képest, hogy forradalom. Ha csak a gőzgéptől a robbanómotorral hajtott teherjárművek elterjedéséig számítjuk, akkor a 17. sz. végétől a 20. sz. elejéig több, mint két évszázadon keresztül zajlott és akkor a hajózást nem vettük figyelembe.

7 Nagyon leegyszerűsítve: a magasnyomás esetében az a mintázat hagy nyomot, ami magasabban van, mint a köztük lévő árkok, vésések, mert ez érintkezik a nyomtatandó felülettel (pl. fametszet, linóleum metszet, stb.); a mélynyomás esetében az a mintázat hagy nyomot, ami mélyebben van bemetszve, bekarcolva a nyomódúc felületébe, mert abban megmarad a festék, míg a dúc felületéről letörlik (pl. rézkarc, acélmetszet, stb.). Utóbbihoz nedv-, ill. festék-szívó nyomtatandó felületre van szükség. Van még síknyomás is (ma a legelterjedtebb, pl. ofszet, szita-nyomás, de a könyomat is), melynek kialakulásában a rezerv-technikákhoz van köze, mert valamilyen anyag megakadályozza – vagy a dúcon vagy a nyomtatandó felületen – a festék felvételét.

deszkába vert rézszőgekből és lemezekből álló mintázat aranyosan csillogva bontakozott ki, ahogy a járda kövéhez dörzsöltem. Hogy pontosan mik voltak ezek a szöges, veretes minták, arról nagypapától sem sokat tudtam meg: „Régi vackok kékfestőhöz. Már nem használnak ilyeneket, de azért nem kell tönkretenni.” Nem tudom, hogy később mi lett a nyomódúccokkal – én Budapestre kerültem tanulni, textil szakra, nagypapa pedig rég halott.

Nem csak nekem keltették fel a figyelmemet ezek a sajátos, a tárgyak funkcionális halála utáni túlvilágán, padláson-pincében rejtőző és az újjalesztésüket váró mintás deszkák. Bódy Irén (1922–2011) textilművész már a '60-as években rájuk talált, és a dúccokat a hozzájuk kötődő technikával együtt művészetének egységébe integrálva újabb élethez segítette. Az örök körforgás rendjében aztán a művész lett örökhang; műhelye, nyomódúcai és egyes alkotásai a rokon és tanítvány Kecskés Ágnes gobelinszővő iparművész révén Komáromba kerültek. 2012 szeptemberében a Kisgalériában rendeztek ezekből egy interaktív kiállítást, ahol a látogatókat megismertették a tárgyakkal és azok használatával, rajztanárok rendhagyó rajzórákat tartottak, a kíváncsibbakk kísérletezhettek. A növekvő érdeklődés miatt kezdett formát ölteni az a gondolat, hogy meg kellene tartani a gyűjteményt és széles körben megismertetni, népszerűsíteni a kékfestő hagyományt. Komárom város vezetésének támogatását élvezve, a Komárom-Esztergom Megyei Népművészeti Egyesület és vezetője, Nyikus Anna textiles népi iparművész vállalta ezt a feladatot.

„Hagyomány és innováció” A Komárom-Esztergom Megyei Népművészeti Egyesület projektje

Mesterségek Ünnepe Komáromban, 2013

Komáromban Kecskés László (1913–1995) múzeumalapító-mesterségkutató⁸ tiszteletére mostanában minden év szeptemberében megrendezésre kerül a Masterségek Dicsérete, „a komáromi Masterségek Ünnepe”. A 2013. szeptemberi rendezvény kiváló alkalom volt arra, hogy a bemutatott mesterségek a kékfestéssel bővüljenek. Meghívták Kovács Miklós tiszakécskei kékfestőt, a Népművészet Mesterét, aki a szakma egyik nagy tekintélyének számít, nemzedékek óta ma is működő családi műhelyt vezet és tart fenn.⁹ Azért hívták, hogy a rendezvényre látogató érdeklődők egy autentikus festőmesterrel és alkotóval találkozassanak, az ő bemutatásában, elbeszéléséből és munkadarabjai által ismerjék meg a mesterséget. Kovács Miklós a rendezvény díszvendége volt, és a komáromi kékfestés megteremtésének mentora lett.

A Kreatív Stúdió Szőnyben

A Népművészeti Egyesület 2014. május végén szakmai kirándulást szervezett Pápára, a Kékfestő Múzeumba. Céljuk a múzeum állandó kiállításai közé tartozó, Bódy Irén életművét bemutató tárlat megtekintése volt, amely a múzeumként szolgáló Kluge műhely emeleti zárítóhelyiségében kapott helyet.¹⁰ A kirándulók a földszinten az indigófestés nemzetközi példáit éppen bemutató időszakos kiállítás anyagát is megcsodálhatták. A következő napon az élményektől is áthatott lelkes

csoport összegyűlt a Nyikus Anna vezette szőnyi Petőfi Sándor Művelődési Házban és meghallgatták Ölczy Gábor grafikusművészt a különféle nyomtatási technikákról, melyek szinte mindegyike alkalmazható textilre is. A jelenlévők ezután 15 fővel megalakították a Kreatív Stúdiót. A cél a kékfestő megújítása, Bódy Irén törekvéseinek továbbvitele. Erre predesztinálja a csoportot már összetétele is: több generáció képviselői alkotják sokféle előképzettséggel és irányultsággal, érdeklődéssel. Az ötletbörzén a kékfestés motívumaira, összehatására és technológiájára alapozó elképzelések között más kézműves ágak – pl. fazekasság, hímzés, csipkeverés, babakészítés, foltvarrás, öltözképzés, gyöngyfűzés, szövés stb. – bevonása is megjelent.

Júliusban alkotónapokat szerveztek szakelőadók közreműködésével a hagyományos és új technikák jobb megismerésére. A foglalkozások nyitottak voltak, a stúdió tagjain kívül is megjelent számos érdeklődő. A gömői csomóhímzést Kovács Zoltáné csipkekesztő, hímző népművész oktatta – az apró fehér csomókból könnyen kialakíthatók kék anyagon a kékfestő pettyes motívumai. A szalaghímzést Nyikus Anna mutatta be – a kék alapon fehér szalaggal (állítólag Ausztráliából származó és kevésbé ismert technikával) jól utánozhatók a nyomódúccok mintái. Kék mázú tányérokra Bertáné Lőcsei Krisztina fazekas, népi iparművész segítségével születtek meg a pontokból kialakított minták; a kész kerámia utólagos színezését alkalmazták, de Krisztina megismertette a máz alatti díszítés technikáját is. Dibusz Erzsébet foltvarró alkotó különféle újításokat mutatott be régi eljárásokban: a batikolás technikájánál mikrórt, borotvahabot használt. Savazással visszafehéřített, azaz maratott mintákkal is kísérletezhettek a résztvevők. Felvetődött a Kreatív Stúdió védjegyének megtervezése is, ami az elkészült alkotások

8 Róla és tőle többet olvashatni a nevét viselő társaság honlapján: <http://www.klt.hu/kecskes.php> Témánkba vágó tanulmánygyűjteménye Kecskés László: Komáromi mesterségek. Madách Könyvkiadó, Bratislava 1978 http://www.klt.hu/palyazatok/komaromi_mestersegek.pdf

9 <http://www.kekfestokovacs.hu/>

10 <http://www.kekfestomuzeum.hu/> Bódy Irén akadémikus, iparművész alkotásaival nemcsak megőrizte a hagyományos technológiát, mintakincset, hanem megújulási lehetőséget is mutatott a mesterség számára. Állandó kiállítása 1991-ben nyílt meg, mely 2000-ben kékfestő mintákkal készült selymekkel bővült.

eredetét, minőségét jelzi majd – a témakörbe szintén Ölveczky Gábor grafikus vezette be a tábor alkotóit.

Hagyományos kékfestő munkának a Gerencsér Zsolt és Tóth Ildikó vezetésével működő Győri Kékfestő Műhely meglátogatásakor lehetnek részesei az érdeklődők. Működő üzemben nézhették végig a kékfestő anyag születésének útját. Megtudhatták, hogyan készülnek a nyomódúccok, aztán használatukkal megmintázhatták a saját kialakítású terítőjüket. A tábor zárásaként az itt tanult technikákkal készült anyagok kiállításra kerültek.

Mesterségek Ünnepe Komáromban, 2014

A komáromi mesterségekre épülő programsorozatba beépült a kékfestő mesterség is. 2014-ben a Győri Kékfestő Műhely volt a meghívott vendég. A témát erősítve a gyermekek a „Kékfestőinas” mesejátékban lehették örömeiket. Kiegészítő műfajként a hőjei csipkevarrás került bemutatásra.

Népművészet Hete a szőnyi Petőfi Művelődési Házban

A szakmai napon három előadó adott elő és tartott gyakorlati bemutatót a programhoz kapcsolódó témákban. A Győri Kékfestő műhelyt annak mesterei, Tóth Ildikó és Gerencsér Zsolt ismertették. A kékfestő viselet mai alkalmazásáról Fehér Jánosné viseletvarró népi iparművész, a Népművészet Mestere tartott bemutatót és előadást. A hőjei „pókolásból” Véghné Lőrincz Ágnes hőjei népi iparművész nyújtott ízelítőt és gyakorlati bemutatót. Az előadásokat pezsgő műhelymunka követte: Gerencsér Zsolt segítségével nyomódúccal mintáztak, Lőrincz Ágnessel hőjei csipkeöltéseket tanultak, Fehér Jánosnéval szabásmintákat beszéltek meg a résztvevők. A bemutatók alatt a kiállítóterben is mindig volt nézelődő, és születtek az újabb ötletek a további alkotómunkához.

A háromnapos konferencia keretében a résztvevők ellátogattak a Csornai Múzeumba is, ahol a csornai kékfestő, a csornai fehérhímzés, valamint továbbra is a hőjei varrott csipke volt a fő téma.

A hétvégi szakmai napokhoz kapcsolódva nyílt az első kiállítás a Kreatív Stúdió tagjainak alkotásaiból, amely a nyári tábori anyagokra épülve született meg. Az elkészült művekben nyomon követhetők a tanult technikák. A stúdió tagsága pedig időközben 25 kiállítóra bővült. A Győrben készült, megmintázott anyagokat, terítőket is megfestette a mester, így a résztvevők a hagyományos technikával is szerepeltek a bemutatón, de az újragondolt mesterség is számtalan formában megjelent: öltözékek, kiegészítők, lákástextilek, táskák, csipkék, hímzett textilek, foltvarrások, batikolt minták, kékfestő-kerámiák, maratott textilgrafikai sorozat. A tárlat keretében a kiinduló és ötletadó iparágból a még ma is működő műhelyeket is bemutatták tablóikon „Kékfestő műhelyek Magyarországon” címmel. E kiállítás megrendezésre került az Alapy Gáspár Szakiskolában is, ahonnan a női szabó tanulók közül hárman alkotnak a stúdióban. A tárlat egy változata vándorolt át 2015 elején a baji általános iskolába, majd onnan márciusban a mocsai művelődési házba.

A következő feladat – mondta Nyikus Anna – olyan ajándéktárgyak, használati tárgyak, tárggyűtesek tervezése, készítése, amelyekkel megfélelünk annak az alapcélunk, hogy egy régi-új mesterséget teremtsünk környezetünkben és környezetünknek. Egy új szellemi irányvonalat és egy hagyományos mesterség tudományát kaptuk a hagyaték által. Folyamatosan, lépésről lépésre építjük ki azt a kört, akik tervezői vénával megáldva, valóban méltón követik Bódy Irén útját, tagjai bármely generációhoz tartozzanak is. Sőt a nemzedékek közötti kommunikáció is fontos számunkra, hogy a kékfestőhagyomány inspirációja teremtőleg hasson különféle korú, szakmájú, érdeklődésű, célú alkotók-

ra, akik ennek megfelelően sokféle formában használják azt fel, és ezzel egymást is tovább inspirálják. Ha ennek keretétől nem kínálkozna oly nyilvánvalóan az Egyesület, akkor ez lehetne az a téma, amire egy szociális szövetkezetet lehetne létrehozni.

Ehhez a 2015-ös évre újabb partnerre találtak a szlovákiai Pöstyén központtal aktívan működő Hagyományos Népi Művészet és Mesterségek és a velük társult Quadrifolia civil szervezeteiben.⁺ A szőnyi *Hagyomány és újítás* programról jókat hallva együttműködést javasoltak az Európai Unió Erasmus Plus programja által támogatott senior foglalkoztatási projektjükkel, ami szintén a hagyományok mai felhasználásának módjait keresi.

A hagyomány

Ez az érdeklődés a kékfestés hagyományvilágának megőrzése, fellelvenítése iránt nem lehet véletlen sem a Felvidéken, sem Szlovákiában. Az érdeklődés nyomainak felfedezése sem véletlen tulajdonképpen sem Európában, sem Ázsiában, mert e

11 www.ludoveremesla.org

mesterségnek vagy valamely ágának történeti nyomai és több-kevesebb hagyományörző művelője szerte Euráziában¹² és az onnan betelepült amerikaiak közt is fellelhető¹³. Hogy hol, milyen körben és mennyi található belőlük, az sokban függ a hagyományörzés, valamint a hagyományra alapozott újítások piac- és eltartó képességétől az adott viszonyok között.

Komárom-Esztergom megyében e mesterség iránti érdeklődést tanúsítja a fentiekén túl a tatai Kuny Domokos Múzeum kékfestő (nyomódúc) gyűjteménye, ami egy esztergomi magángyűjtő anyagán alapszik, és csak kisebb mintázófákat tartalmaz, melyeket hímzésminta-előnyomásra is használhattak.¹⁴ A múzeum textil-gyűjteményében szintén sok a témánkhoz kapcsolódó, elsősorban német lakosságú falvakból származó öltözeti darab, de a szlovák és a magyar népesség köréből is jól dokumentálható a kékfestő, valamint a nyomott mintás színes karton anyagok használata napjainkig.

A megye lakosságának igényeit ugyanakkor a 19. század végén, 20. században, a kisműhelyek fokozatos megszűnésével már nyugat-magyarországi, részben például győri műhelyek látták el. Legalább is erről számolt be Bakó Ferenc számára 1950-ben egy gyűjtés során Ehling Péter 73 éves mester. Ő 1896-ban a Torontál megyei Perjámosból¹⁵ került Győrbe, anyanyelve valószínűleg német volt.

„Faluról még most is hoznak be festésre házivásznat, köténynek. A részben német lakosságú községekből: Mosonszentjános, Mosonszentpéter, Moson, Magyaróvár, Lébényszentmiklós, Zámoly, Ladamér, Asszonyfa, Kisbér, Pusztaszentpál, Kocs, Császár, Ászár,

Tét, Györszentmárton, Tata. Valamikor – 1919 előtt – ájtunk Szerdahelyre, Csütörtökre. Lehozták az anyagot Kisbérre, a vásárra, aztán a következő vásáron kiváltották. Vásárok: Szerdahely, Nagymegyér, Kisbér, Csütörtök, Tata, Császár, Győrasszonyfa, Szentmárton, Moson, Mosonszentjános, Magyaróvár, Hédervár, Tét. [...] 1914 előtt 50 fillér volt egy kötény festése.

A pápaiaknak kellett a dohányleveles, Kisbéren meg a milléniumi minta. Ez csiricsári, erős minta volt. Vásáron a sátorban volt nekem minta, a minták ki voltak akasztva, kartonlapra ragasztva, és a parasztasszony, mikor hozta a vásznat, megmutatta, hogy melyik kell neki. [...]

Uri asszonyok is viseltek kékfestő árut. Szegeden a kékfestő Bidermannéknak 500 hold földjük volt. Nem is lehetett elképzelni, hogy egy füstő sze-

A minta nyomása egy spanyolországi műhelyben, 18. sz.-i (?) metszeten

- 12 Sandberg, Gösta: Indigo Textiles. A&C Black, London 1989. Ifj. Kodolányi János: A kékfestés a zürjéneknél. In „Isten áldja a tisztas ipart” Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére, Sopron, 1998. pp. 219-224. http://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_GYMS_SMK_03_isten_aldja/?pg=0&zoom=h&layout=s; Horváth Hanga: A mai magyar és japán természetes kékfestésről. DLA értekezés, Moholy-Nagy Iparművészeti Egyetem, 2010. Kiváló mű, a technika és a felhasználható anyagok legjobb magyar nyelvű ismertetése, kipróbált receptekkel. Technológiai kérdésekkel e műhöz vagy szerzőjéhez érdemes fordulni. <http://konyvtar2.mome.hu/doktori/ertekezesek/DLAertekezes-HorvathHanga-2010.pdf>. Ö további kéziratban lévő, kiadásra váró összefoglalásokat is említ: Méri Edina a kékfestés motívumairól írott doktori értekezését (ELTE BTK 2008.) és Dr. Bolyos András gyakorlati tankönyvnek szánt kéziratát.
- 13 Piroch, Sigrid: Slovak Folk Art; Indigo Blue Printing. Ars Textrina 9 (1988) pp. 63-184. <http://ulita.leeds.ac.uk/files/2014/06/4.Slovak-folk-art.pdf> A leeds-i textiltörténeti gyűjtemény digitális könyvtára.
- 14 <http://kekfesto.kunymuzeum.hu/> A mintaszerűen bemutatott gyűjtemény dúcain a kék elszíneződés éppen a kézimunka előnyomás tintájára utal. Ezt a múzeum igazgatója, Perger Gyula vetette fel és én is egyetértek, mert a kékfestéshez használt rezerváló anyag, a pap legfeljebb világoskék, beszáradva sárgásfehér.
- 15 Ma Periam, Temes Megye, Románia, Nagylakhoz közel a Maroson túl.

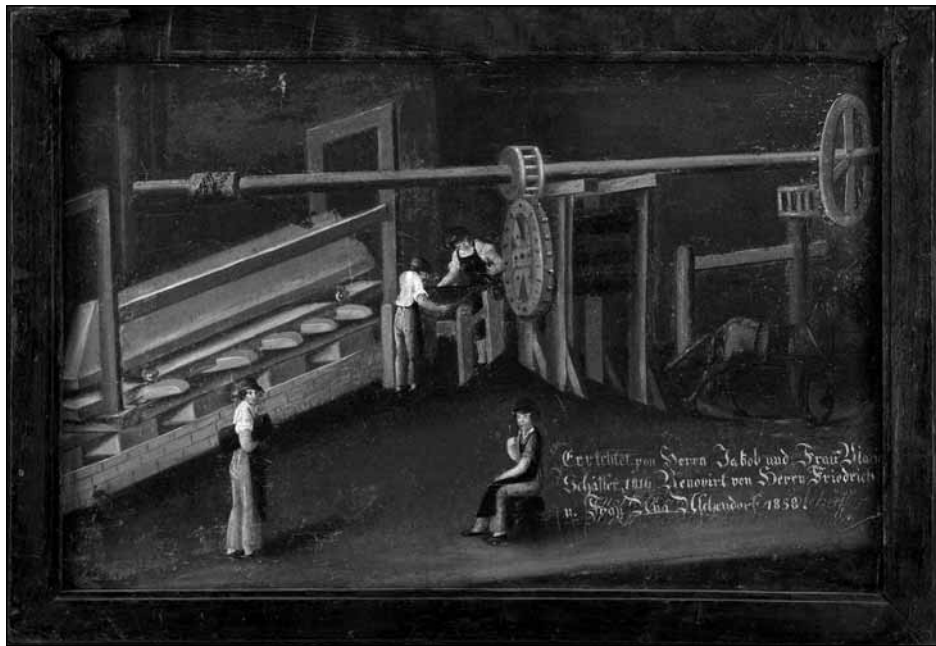
gény ember legyen! De sose tartottak össze, mindig irigykedtek egymásra.»

Az eddig elhangzottakhoz ifjú Romanek (Róka), 26 éves kékfestő ki-gészítő adatokat fűz: »Öregapámék Komárom, Tata, Pápa, Mór, Kisbér, Csorna, Dunaszerdahely helységek-be jártak vásárra. Öregapámékhoz a parasztasszonyok behozták a házi vásznat és azt festették be: kendőket, szoknyát, ruhát.« [A Komárom-Esztergom megyei helységnevek kurziválása a szerző kiemelései.] A házi vász-nak, a hozott anyag festése két dolgot is jelentett: azok egyszínű kékre fes-tését munkaruhának való anyaghoz, illetve azok végben való mintázott (kék)festését ruhaanyagok esetében, valamint kendők, terítők, kötények mintázást is.

Az első munkafolyamat a vászon előkészítése és a mintázás. A minta úgy kerül a vászonra, hogy azt még a vászon megszínezése előtt rezerváló-anyagba mártott nyomódúcokról fel-viszik rá. Ahová ez az anyag került, ott megakadályozza a festék felszívódását a vászonba. Aztán az egész anyagot festékbe merítik, majd levegőztetik, mert az indigó festék csak a levegő-vel érintkezve kötődik meg és nyeri el kék színét. Miután megfestődött a vászon, eltávolítják róla a rezerváló-anyagot, és alóla előbukkan az anyag eredendő színében megőrződött min-ta, de kettőnél több szín festése is le-hetséges. A vászon visszája, másik ol-dala fajtától és vastagságtól is függően vagy majdnem egységesen a legsöté-tebb festék színét veszi fel, vagy átüt rá a minta, vagy más mintával is min-tázható. A festés és a simítás munka-folyamatait a Komárom-Esztergom megyébe is szállító győri műhelyek-ben folyó tevékenység ismertetésével, a győri Xantus Múzeumban található cégtábla bemutatásával folytatom.

Az alábbi cégtábla Schiffer hajda-ni győri kékfestő mester műhelyének falán függött. A bádoglemez két olda-lán a kékfestő munkát mutatja be úgy, amint ezt egykor a mester, és 28 se-gédje végezte. Ehling Péter így beszélt a képekről:

„Közepét három kifőzőüst és több keményítőüst foglalja el. A téglából emelt alépítmény tulsó oldalán, a fal

repro: Tanai Csaba

mögött van a fütönyílás, a schier-loch. A tűz lángja az üst alól az aljzatban ki-képzett spirál vonalú bevájáson ment végig egy lukon, a rókalukon át a fal-ban lévő kéménybe. Az üst felett a fal-ba erősített, vörös fenyőfából készített tokni. Ha kifőlt (!) a vég, arra akasztot-ták, amíg le nem csorgott, csak azután mosták ki. A középső üstnél sámlin áll a mester és keményít, kezében tartott kalappal köszön a szemlélőnek. A tok-nin egy vég vászon lóg.

Az első üstnél vándorlegény áll. Bal vállán kékfestőből készült feljáz-en [vándortarisznya] lóg, jobb vál-

lán feldflasche, [cserépkulacs] mert a kékfestők szerettek ám inni! – A har-madik üst előtt egy ember véget csa-var, hogy egyenlő legyen, ne legyen fótos! A szerkezet neve: pergálc-savar.

Elöl egy ember háttal állva re-ibschale-ban (rézedény) vasgolyók között indigót tör. A jobboldali alak a korábban már fa vagy vas zúzóval megtört indigót viszi a reibschale-ba. [A képen éppen tör.] – A jobb szélén két vörösfenyőből készült kipa kerék-ráffal. Közöttük egy ember felhúz egy ráfot. A jobb szélén elől óliumos kád látható.”

A másik oldali képen a megfestett anyag piacképes tétele, utókezelése, a vasalás, vagyis a mángorlás látható. Egész végeket mángorolnak rajta, úgy, hogy a feltekert, „pámolt” végeken egy óriási, nehéz kövekkel megrakott láda gördül ide-oda.

„Látszik rajta egy mángolló, ahogyan a ló forgatja. Mögötte bújó, ahol a ló megfordult. 'Hopp'-ot kiáltottak és megfordult. Azért kellett a lónak megfordulnia, hogy a mángolló a másik oldal felé mozogjon. Ha két kerék volt fent (a képen csak egy kerék látszik), a lónak nem kellett megfordulni. A ló szeme maszkával van bekötve, hogy meg ne szédüljön. A ló kumatos (?) szerszámban van, hámfával.

A ló felett a fogas orsóba kapaszkodtak a fogaskerék orsói. A főtengely egy szárító felett megy át, annak oldalán nagy fogaskerék, amely a haspli, a pámoló (végfelhajtó) fogaskerekét hajtja. A fogaskerék a görgő végén van, amire a jobboldali alak pámolja a véget, a bal oldali alak eresztja a véget. Ha feltekerte, umslaug-ot (védovászon) teker rá, két madzaggal leköti és a mángolló alá teszi.

A kép bal oldalán van a mángolló. Felette a hajtó rúd közepén egy henger, amelynek a két végén perem van azért, hogy a rákötözött kovácsoltvas lánc ne necsússzék róla. Ez a lánc mozgatta a mángollót jobbra és balra. Alatta két görgő van. Ha nyugszik a mángolló, négyet is tesznek alája, hogy meg ne vetemedjék.

A mángolló addig megy el jobbra vagy balra, míg a közepe az egyik görgő fölé nem ér. Akkor a súlya az egyik oldalra billenti („fölesik”). Akkor kicseréli a görgőt egy másikkal, amit most pámolt.

Előtérben egy ember közepén pipázva két vég vásznon ül, mellette balra valaki egy véget visz. Az egyik emberen fekete micisapka, ami azért kellett, mert az indigó beleszállt a hajukba.

Sok festőbot eltört, amíg a lovat betanították a hopp-ra! – Hat óránként váltották a lovakat. Valamikor emberi meghajtású mángollók is voltak.”¹⁶

A szakma hazai hagyományainak országos gyűjtőkörű muzeális intézménye a Pápai Kékfestő Múzeum, ami 1962-ben nyitotta meg kapuit a látogatók előtt az ötvenes évek végétől üzemszerűen már nem működő, 1783-ban alapított Kluge-műhely épületeiben. A műhely alapításakor már hagyománya volt Pápán a kékfestésnek. Erről olyan peres iratok tanúskodnak, melyek a „kékfestés” kifejezést Domonkos Ottó kutatásai szerint először használják magyarul a szakma megnevezésére. Egy bizonyos Bengly István nevű, a dominikánusok engedélyével Pápán működő mestert perel egy másik mester Szombathelyről 1770-ben, hogy előbbi jogtalanul űzi mesterességét. Aztán a per kimeneteléről többet nem tudunk.¹⁷

A múzeum létrejöttében elvülhetetlen érdemei vannak Endrei Walter technikátörténésznek és a témát hazánkban először tudományos igényű összefoglaló Domonkos Ottó soproni muzeológus-múzeumigazgatónak. Ő is fontos forrásként és előképként hivatkozott Josef Vydra szlovák kutató eredményeire¹⁸, amik azt mutatják, hogy e technika 18–19. századi elterjedési területe egész Közép-Európát magában foglalta.

Ez ma már közkeletű, köztudomású kiindulópont a szakirodalomban, ami elsősorban Robert Forrer

német gyűjtő, kutató és múzeumőr 19. sz. végi példamutató két összefoglalásán alapszik, aki a másodikban kiterjedt adatgyűjtésére, levelezésére támaszkodva bemutatja a mindenféle textilnyomás mesterességét, beleértve a kékfestést is, Itáliától az Orosz Birodalomig.¹⁹ A további kutatás azt mutatja, hogy a rezerv-nyomás textileken való alkalmazása elnyúlhatott Spanyolországtól²⁰ egészen az Orosz birodalom zürjének lakta, urali részéig. Utóbbi ifj. Kodolányi János bemutatásában a Néprijzi Múzeum finnugor gyűjteményéből származó két nyomódúc és több mintás anyag is alátámasztja, melyeket Baráthosi Balogh Benedek gyűjtött észak-európai útján 1912-ben.²¹

A hazai németiséget a kékfestőipar hatalmas felvevőpiacaként, illetve a mesterség meghonosítói között emlegetik.²² Érdekes, hogy egyéb források szerint a németföldről (a 18. sz.-ban) a mai Magyarország, ill. Komárom-Esztergom megye területére települtek jellemzően nem szöttek otthon vásznat, csak a fonalgig készítették el az alapanyagot, utána a helyi vagy a környékbeli falvak takácsaival szövették meg a vásznat. A vásznat vagy a fonalat odaadták megfestetni az arra szakosodott mesternek. Ez a származási helyükön szokásos céhes gyakorlat, a tiltásokkal és privilégiumokkal körülbástyázott fokozottabb munkamegosztás hatására kialakult hagyomány lehetett. A magyar korona területén is nyugatibb mintára kialakult céhes kiváltságok és hagyományok védtek a mesterségeket, amennyire ezt a hódoltsági időszak megengedte és megkívánta. A peres iratok jobbára a török utáni időkből származnak, az egyéb iratok közül is

16 Bakó Ferenc: Adatok a győri múzeum kékfestő gyűjteményéhez. In „Isten áldja a tisztas ipart” Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére, Sopron, 1998, pp. 161-172.

17 Domonkos Ottó 1981: 27.

18 Vydra, Josef: Der Blaudruck in der slowakischen Volkskunst, Artia, Prag, Czechoslovakia, 1954

19 Forrer, R.: Der Zeugdruck der byzantinischen, romanischen, gotischen und späteren Kunstepochen, Strassburg, 1894; és uő Die Kunst der Zeugdrucks vom Mittelalter bis zur Empierezeit, Strassburg, 1898. https://openlibrary.org/books/OL25387910M/Die_Kunst_des_Zeugdrucks_vom_Mittelalter_bis_zur_Empierezeit

20 <http://www.blaudruckerei.de/downloads/VortragDeutsch.pdf>

21 „Belicer, V. N., a terület kitűnő nép rajzi kutatója, 1958-ban megjelent »Ocserkipoetnoga finarodov komi XIX-nacsalo XX. v.« című könyvében, ha nem is részletekbe menően, a zürjének kékfestő művészetét is bemutatja.” Ifj. Kodolányi János, 1998: 219. Ugyanitt a Hansa- városok kereskedelmének és az oroszországi németek kultúrájának közvetítő szerepére is történelmi utalás, az ázsiai kontinuitás kevésbé valószínű.

22 Pl. Mannherz K. szerk. Magyarországi németek. Útmutató Tanácsadó és Kiadó Kft. Bp. 1998. IV. A népi kultúra http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/altalanos_valtozo_vilag_sorozat/a_magyarorszag_i_nemetek/pages/004_a_nep.htm és Márkus É. szerk. Zur Volkskunde der Ungarndeutschen. Trezor Kiadó, Bp. 2010. <http://mek.oszk.hu/09000/09086/09086.pdf>, valamint Fél Edit: Kocs 1936-ban

sok megsemmisült az ezt megelőző századokban.

A textilek festése kapcsán az a kép látszik kialakulni, hogy ezt a technikát mesterségeként sokan űzhették a középkor századaiban a Kárpát-medencében kelmefestő, posztós vagy csapó néven.²³ A festéshez használt anyagoknak van középkorra utaló, legalább névtani hagyománya is, mint a börsöny²⁴ stb. Ezzel elsősorban gyapjút és lent színeztek. A mintákat szőtték vagy hímeztek.

Az új kor hírnökeként jelent meg az indigó, a keletről importált festékanyag, ami ellen védekeztek a korabeli kelmefestők. A mintázott textilfestés és a rezerv technika ellenben nem esett középkori céhszabályok területére, mint a mintás szövés (takácsok stb.) és az egyszínű festés (kelmefestők, csapók stb.) így tudott ebbe a joghézagba benyomulni a kékfestés az új festékével és új technológiájával. Az indigó legyőzte a német és francia kelmefestő iparok ellenállását, a kékfestő anyagok pedig kapcsolódtak az orientalizmus kibontakozó nyugati divatjához.

Tehát a kékfestés a 19. században Magyarországon a fazekassághoz hasonlóan földrajzilag szűkebb, társadalmi térben alsóbb, de már polgárosodó csoportok piaci igényeit kiszolgáló manufakturális, kisipari tevékenységgé vált, de (kényszerűségből) az önellátást inkább gyakorló paraszti háztartások háziipara sosem volt. Egyes központok bizonyos termékekkel akár országos hírnévre is szert tehetek, mint – a fazekalás példájánál maradván – a gömöri vászonfazék, avagy a „honi” mintás kék karton, amit országszerte lehetett kapni, de történetük a kerámia, illetve a textilek történetének folyamatába ágyazódva igen régi, mondhatni ősi örökségeket hordoz.

Irodalom

Bakó Ferenc 1998. Adatok a győri múzeum kékfestő gyűjteményéhez. In „Isten áldja a tisztet ipart” Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére, Sopron, pp. 161-172.

Domonkos Ottó: A magyarországi kékfestés. Corvina Kiadó, Budapest 1981.

Forrer, Robert 1894. Der Zeugdruck der byzantinischen, romanischen, gotischen und späteren Kunstepochen, Strassburg,; és uő

1898. Die Kunst der Zeugdrucks vom Mittelalter bis zur Empirezeit, Strassburg, https://openlibrary.org/books/OL25387910M/Die_Kunst_des_Zeugdrucks_vom_Mittelalter_bis_zur_Empirezeit

Horváth Hanga 2010. A mai magyar és japán természetes kékfestésről. DLA értekezés, Moholy-Nagy Iparművészeti Egyetem <http://konyvtar2.mome.hu/doktori/ertekezések/DLA-ertekezes-HorvathHanga-2010.pdf>

Kecskés László 1978 Komáromi mesterségek. Madách Könyvkiadó, Bratislava

Klaniczay Gábor – S. Nagy Katalin (szerk.) 1982 Divatszociológia I-II. Budapest: TKK

Ifj. Kodolányi János 1998. A kékfestés a zürjéneknél. In „Isten áldja a tisztet ipart” Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére, pp. 219-224. Sopron, http://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_GYMS_SMK_03_isten_aldja/?pg=0&zoom=h&layout=s

ricana.hu/hu/view/MEGY_GYMS_SMK_03_isten_aldja/?pg=0&zoom=h&layout=s

Mannherz Károly szerk. 1998. Magyarországi németek. Útmutató Tanácsadó és Kiadó Kft. Bp. IV. A népi kultúra http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/altalanos_valtozo_vilag_sorozat/a_magyarorszag_i_nemetek/pages/004_a_nep.htm

Márkus Éva szerk. 2010. Zur Volkskunde der Ungarndeutschen. Trezor Kiadó, Bp. <http://mek.oszk.hu/09000/09086/09086.pdf>

Piroch, Sigrid 1988. Slovak Folk Art; Indigo Blue Printing. Ars Texturina 9 pp. 63-184. <http://ulita.leeds.ac.uk/files/2014/06/4.Slovak-folk-art.pdf>

Polányi Károly 1984. Kereskedelem, piacok és pénz az ókori Görögországban. Gondolat Kiadó, Budapest

Sandberg, Gösta 1989. Indigo Textiles. A&C Black, London

Simmel, Georg 1973. A divat [1911] in uő: Válogatott társadalomelméleti tanulmányok. Gondolat Kiadó, Budapest

Szende Katalin – Kücsán József (szerk.) 1998. „Isten áldja a tisztet ipart” Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére, Soproni Múzeum Kiadványai 3., Sopron; http://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_GYMS_SMK_03_isten_aldja/?pg=0&zoom=h&layout=s

LÁGLER PÉTER (Székesfehérvár, 1961.) kulturális antropológus, a Nemzeti Művelődési Intézet és jogelődjeinek munkatársa 1998 óta. Jelenleg területi referens az Intézet Komárom-Esztergom Megyei Irodájában.

23 Vö. Kecskés 2006: 18-19.

24 Festő fa bordó szín festéséhez, elterjedt helységnev.